

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПАРТІЙНИХ ІНСТИТУТІВ

В статтє дається анализ современных подходов к классификации партийных институтов. Особое внимание уделяется роли и влиянию партийных структур на формирование гражданского общества и демократических институтов.

Analysis modern approach is given In article to categorizations party institute. Emphases is spared dug and influence of the party structures on shaping civil society and democratic institute.

Різноманіття історичних і соціокультурних умов політичного розвитку країн і народів привело до виникнення різних партійних структур, що відрізняються одна від іншої побудовою, функціями та рисами діяльності. Історично перші спроби класифікації партійних об'єднань були засновані, як правило, на морального засадах – вони поділялися на “гарні” і “неблагородні” союзи, чи за кількісним складом – на “великі” та “малі” партії. Сучасною же політичною наукою розроблена набагато більше складна типологізація партійних інститутів.

Загалом, зазначена проблематика є досить добре розробленою в політичній науці. Ці аспекти вивчалися багатьма вченими філософами, політологами, істориками, соціологами і т. п. Це, такі видатні науковці як М. Дюверже, Е. Лейкман, Д. Ламберт, М. Уоллерстайн, Р. Таагепера, М. Шугарт, А. Лейпхарт, С. М. Ліпсет, С. Хангтінгтон, та багато інших. На сучасному етапі також йде активних пошук найбільш вдалих моделей та форм партійних структур, які виникають у суспільстві. В цьому аспекті слід відзначити наукові розробки таких українських вчених як В. А. Лаги, Б. С. Райковського, Г. М. Малкіної, Т. В. Дешка, О. Ю. Бойка, О. С. Стаценка, М. Дунаєвої та інші. При цьому, слід зазначити, що за останні роки відбулася значна трансформація у визначенні пріоритетів та цінностей у формуванні партійних структур. Саме це дає можливість розвивати нові напрями в дослідженні цих інститутів політичного процесу. Для України це дуже актуально та необхідно.

Демократичний розвиток держави, становлення громадянського суспільства вимагають належного формулювання, відображення і представлення багаточисельних політичних інтересів,

що існують у суспільстві та справляють вплив на суспільне життя. Політичні партії є суспільним інститутом, який покликаний об'єднувати громадян навколо проблем загальнодержавного розвитку. Стан розвитку партійної системи чітко відображає ступінь розвитку політичної, економічної, культурної сфери суспільного життя [2, с. 135].

Найбільш популярним критерієм типологізації партій є ідейні підстави їхньої діяльності, що припускають розподіл на доктринальні (зорієнтовані насамперед на захист своєї ідеологічної чистоти), прагматичні, які орієнтуються на практичну доцільність дій, та харизматичні, в яких люди поєднуються навколо лідера. При цьому, в кожному з цих типів існує подальша диференціація партійних об'єднань.

Досить характерною для сучасної політичної науки є типологізація партій залежно від соціальних, етнічних, демографічних та культурологічних підстав утворення цих інститутів влади. Важливе значення має й диференціація партій з погляду їхньої організаційної структури. У цьому випадку прийнято виділяти партії парламентські, лейбористські та авангардні. Досить поширеною є типізація партій з погляду їх відносин до правлячого режиму: правлячі та опозиційні, легальні та нелегальні, партії-лідери та партії-аутсайдери, партії, що правлять монопольно та правлять у складі коаліції й т. д.

Поширення в політології одержала класифікація М. Дюверже, який виділяв залежно від підстав і умов придбання партійного членства партії кадрові, масові та централізовані. Перші з названих відрізняються тим, що вони формуються навколо групи політичних діячів, а основою їхньої організаційної будови є політичний комітет. Кадрові партії формуються, як правило, зверху, на базі різних парламентських груп, груп тиску, об'єднань партійної бюрократії. Вони зорієнтовані насамперед на участь професійних політиків і елітарних кіл, що визначає вільне членство й відому аморфність партійної організації. Як правило, такі партії активізують свою діяльність тільки під час виборів, коли необхідно організувати підтримку електорату [8, с. 28].

Масові партії є добре організованими та дисциплінованими, зі статутним членством. Хоча й тут важливу роль відіграють лідери та апарат партії, велике значення в них надається спільності поглядів, ідеологічній єдності членів. Масові партії найчастіше формуються знизу, інколи на основі профспілкових, кооперативних чи

інших суспільних рухів, які артикулюють інтереси певних верств, професійних груп, прихильників відомих лідерів і ідей. Однак, в окремих випадках формування партій подібного типу можливо й комбінованим шляхом, що припускає поєднання зусиль елітарних кіл (парламентських комітетів, суспільних комітетів у підтримку того або іншого депутата й ін.) і рядових громадян (виборців).

Стійкі зв'язки та відносини партій різного типу один з одним, а також з державою та іншими інститутами влади утворюють партійні системи. Взаємодіючи один з одним та з державою, партії так чи інакше впливають на прийняття рішень, виявляючи тим самим своє місце в політичному житті.

Як вважає, Мазуренко Г. М., у розвинутих країнах світу основними учасниками виборчого процесу виступають політичні партії, які фактично мають монополію на висування кандидатів у депутати [3, с. 63].

Партійні системи протистоять апартійним, тобто таким формам організації політичної влади, де або зовсім не існує партійних об'єднань, або їхня наявність носить суто декларативний характер.

Прийнято класифікувати партійні системи насамперед по якісним аспектам партійно-державних відносин, а також по їх кількісному складу. Так, залежно від кількості партій виділяють однопартійні (неконкурентні) системи, всередині яких розрізняють деспотичні та демократичні різновиди, багатопартійні (конкурентні) – з однією домінантною партією, двопартійні (біпартійні) і мультипартійні. Однак, незважаючи на те, що сформовані в тій або іншій державі партії легко підрахувати, кількісний метод типологізації партійних систем є недосконалим: демонструючи чисельність партійних інститутів, він не виявляє, скільки партій дійсно включено в процес прийняття державних рішень. Тому, на мою думку, типологізація партійних систем за якісними характеристиками їх діяльності є більш досконалою. У цьому контексті, з огляду на характер правління, можна говорити про демократичні, авторитарні та тоталітарні партійні системи, а з огляду на цінності, які домінують в державі, – про системи соціалістичні, буржуазні і т. д.

Італійський політолог Дж. Сарторі дає більш складну класифікацію, засновану на ідеологічній дистанції («полярності») між партіями. На його думку, існують партійні системи, що розміщуються між полюсами: «однопартійної» (моноідеологічної)

системи та «атомізованої» (ідейно різнорідної) системи. Проміжні типи – системи з «партією-гегемоном», «домінуючою партією», «двопартійні», «обмеженого плюралізму» і «радикального плюралізму», – виражають ступінь розвитку й варіанти ідеологічного плюралізму в діяльності однієї або декількох партій [9, с. 15].

Найчастіше у формуванні партійних систем найбільшу роль відіграють характер соціальної структури суспільства, чинне законодавство та соціокультурні традиції. Наприклад, у країнах, де немає значних селянських верств, як правило, не виникають аграрні партії. Якщо соціальна структура суспільства пронизана полярними протиріччями тих або інших страт, то й партійній системі носитимуть конфліктний характер. Якщо ж соціальні групи орієнтуються на єдину систему цінностей і ідеалів, то й партійній системі буде характеризуватися більше м'якими формами між партійних та партійно-державних зв'язків.

Закони також можуть впливати на характер партійних систем, накладаючи, наприклад, обмеження на діяльність нечисленних партій, перешкоджаючи допуск до виборів опозиційних партій певної спрямованості, дозволяючи насильницькі дії стосовно нелегальних партійних об'єднань. Там, де діють виборчі системи мажоритарного типу, як правило, формуються двопартійні системи або системи з однією домінуючою партією. Пропорційні виборчі системи, навпроти, дають шанси на представництво в органах влади більшої кількості політичних сил, ініціюють створення багатопартійних систем і партійних коаліцій, полегшують виникнення нових партій.

У суспільствах з безліччю економічних устроїв, розмаїтістю культур і мов, численними каналами та інститутами артикуляції соціальних, національних, релігійних та інших інтересів, як правило, більше передумов для створення багатопартійних систем. Саме останні, як показав світовий досвід політичного розвитку, виступають найбільш оптимальною формою й одночасно умовою демократичного розвитку суспільства.

Тут, науковці дають різні оцінки, стосовно того яка конкретно система переважніше: з більшою кількістю партій або біпартійна, з домінантною партією або ж без її. Дж. Сарторі вважає, що поява п'яти та більше партій створює «крайню багатопартійність», небезпечну для існування держави [4, с. 18]. Політично стабільний розвиток Нідерландів, Данії, Бельгії, Австрії й деяких інших держав говорить про користь багатопартійності без домінантної

партії. Чимало переваг і в системах США, Англії, Ірландії, Канаді, Австралії та інших країн з двопартійною моделлю, що надає громадянам можливість вибору, урядам – зміну курсу, а суспільству – стабільність. Навіть опозиційні партії діють тут у руслі тих самих базових цінностей. Втім, така система теж не ідеальна, вона знижує можливості повноправної участі незалежних кандидатів або ж «третіх сил» у процесі прийняття рішень. Там же, де «третя» партія все-таки може внести істотні корективи в сталий порядок формується так звана «2,5 партійна система». Так, Стаценко О. С. вважає, що специфіка двопартійної системи полягає в стійкій перевазі на політичній арені двох великих партій або коаліцій, що періодично змінюються в уряді. Коли одна партія (коаліція) формує уряд, інша перебуває в опозиції, і, навпаки, якщо на чергових виборах перемагає опозиційна партія (коаліція), то вона формує уряд, а партія (коаліція), що колись була правлячою, переходить в опозицію. Тим самим створюється, так званий, механізм «політичних гойдалок», в основі якого лежить принцип збереження право-лівого економічного і політичного балансу, що робить західні демократичні системи стабільними і здатними до само підтримки [5, с. 169].

Звичайно, не існує єдиного стандарту в оцінках ефективності тих або інших партійних систем. У той же час найважливішою підставою зіставлення їхньої діяльності є забезпечувана політичною системою чуйність до соціальних запитів і потреб населення, можливість включення в процес прийняття рішень як можна більшої кількості владно значимих інтересів громадян, здатність населення до демократичного контролю за діяльністю правлячої еліти. На думку, Стаценко О. С., однопартійність по самій своїй суті неминуче приводить, навіть якщо це і не передбачалося, до установа жорсткого диктаторського режиму при тотальному контролі однієї партії над державою, суспільством і кожною конкретною особою. Політична партія являється центром прийняття політичних рішень, держава ж розглядається як система панування для реалізації рішень партійного керівництва. Інститут виборів повністю вихолощується, навіть якщо вибори і проводяться, то ніякої реальної альтернативи виборцям не пропонується. Втрачається різниця між державним і партійним бюджетами, що багаторазово посилює позиції партії в суспільстві. Громадські організації втрачають самостійність, перетворюючись фактично на інструмент тотального контролю влади над громадянами, тим самим громадянське суспільство практич-

но руйнується [6, с. 145]. Прикладами однопартійності можуть служити такі політичні системи, що склалися в КНДР, на Кубі, у Камеруні, Габоні, Заїрі, у нацистській Німеччині в 30 – 40-х роках і в 20 – 40-х роках у фашистській Італії

Сьогодні можна помітити найбільш істотні тенденції в еволюції партійних інститутів, які обумовили, зокрема, зміну провідних типів партій і їхню роль в політичному процесі різних країн. Ще Р. Міхельс, М. Вебер та інші вчені помітили тенденцію, що зароджувалася в лоні соціалістичних партій, щодо зростання ролі партійного апарату на шкоду рядовому членству, бюрократизації партійних об'єднань, все зростаючому пануванню партійних лідерів і еліти. У той же час у західних демократіях ці характеристики партійних об'єднань були підлеглі загальній лінії в розвитку партій: їхнього використання для висування кандидатів у законодавчі органи, відбору й формування правлячої еліти. При такому варіанті розвитку подій ідейні принципи, які раніше залучали рядових громадян і стимулювали їхнє членство, стали перешкодою для завоювання партійною елітою електоральної підтримки. Тому ідеологія відступала на другий план. Партійні лідери більше орієнтувалися на завоювання масової підтримки, побоюючись ототожнювати свою партію з певним класом чи певною ідеологією. Партії перетворювалися в «партії для всіх», беручи на себе функцію вираження інтересів більшості націй.

Але, на думку Лаги В. А., фактор ідеологічного визначення у діяльності політичних партій становить одну з їх необхідних ознак. Зазначена властивість ідеологічної структуризації може бути застосована не тільки при аналізі функціонування політичних партій, але й в процесі дослідження формування і розвитку всього політичного простору, який утворюють чисельні державні і недержавні політичні суб'єкти. Політична ідеологія, маючи у якості своїх основних структурних елементів сукупність цінностей суспільно-політичного розвитку, програмні настанови, сформульовані на основі цієї системи цінностей, стратегію і тактику реалізації зазначених програмних настанов, робить вагомий внесок у структурування партійної системи України, надає діяльності політичних партій ознак цілісності та системності, чітко фіксує ту чи іншу концепцію розвитку суспільства та його політичної системи, прибічниками якої виступають як окремі політичні партії, так і найрізноманітніші соціальні групи, що утворюють громадянське суспільство [1, с. 638].

З розвитком ліберальної демократії та з формуванням єдиних ціннісних орієнтирів, політичних ідеалів населення в західних країнах відбулося поступове перетворення більшості політичних партій переважно в партії електоральні. Свою діяльність вони здійснювали відповідно до виборчого циклу, чим стимулювали зміцнення парламентського устрою та розвиток взаємовідповідальних відносин еліти та електорату. Заохочуючи плюралізм політичного життя, партії стабілізували систему влади, засновану на стійкому представництві інтересів громадян.

У той же час тривале функціонування в якості звичних для населення засобів вираження їхніх інтересів, органічна вбудованість у механізми державної влади змінили функції політичних партій і відношення до них з боку громадян. Зокрема, зміцнивши представницьку систему влади, партії відкрили двері в політику безлічі інших учасників виборчого процесу, причому не тільки численним групам інтересів, але й успішно конкуруючим з ними незалежним кандидатам. Взаємини населення із владою ставали все більш безпосередніми, менш формалізованими, сильніше орієнтованими на індивідуальні позиції громадян. З іншого боку, багато партій, які звикли до ролі постійної ланки в процесі прийняття державних рішень, найчастіше свою головну мету вбачають у боротьбі проти уряду, а не в завоюванні електорату. А це не може не позначитися на відношенні до них населення.

Сьогодні, партії, підсиливши свою роль у відборі політичної еліти, у той же час деякою мірою втратили вплив на політичну соціалізацію громадян. Досить відчутною тенденцією в багатьох західних демократіях стало зниження партійної ідентифікації. Це стимулює тенденції децентралізації й посилення ролі місцевих організацій, сприяє ослабленню вимог до партійної дисципліни, обумовлює розширення зв'язків з різноманітними неформальними об'єднаннями громадян, різними структурами громадянського суспільства.

У той же час у ряді країн одержали розвиток інші тенденції в еволюції партійних інститутів. Зокрема, у країнах, що пережили період тоталітарного правління, твердість ідеологічних вимог до членства в правлячих партіях, надавані привілеї її керівному й рядовому членам, дискримінаційні критерії відбору останніх перетворили ці об'єднання в ідеократичні угруповання кастового характеру. Більше того, соціальні претензії партійної бюрократії, породивши прагнення до «перехоплення» цими організаціями

функцій всіх інших інститутів влади, обумовили виникнення партійно-державних утворень, де не було місця представництву живих людських інтересів. У своїй сукупності ці тенденції привели до саморуйнування партій як специфічних політичних інститутів.

На думку Мазуренко Г. М., «соціологічні закони» М. Дюверже діють переважно у парламентарних за формою державного правління країнах. За різних форм державного правління представлені у парламенті партії або зацікавлені у досягненні згоди з іншими партіями для створення коаліції, або незацікавлені. В президентських республіках уряд призначається президентом, тому партії зазвичай є слабкими, а на взаємодію виборчої і партійної систем впливають інші чинники. Президентській формі державного правління найбільше відповідає мажоритарна виборча система, а парламентарній – пропорційна. Еклектичне поєднання обох типів виборчих систем у перехідних суспільствах без урахування особливостей форми державного правління знижує ефективність і стабільність роботи парламенту та всього механізму здійснення державної влади [2, с. 138].

Тривалі традиції існування такого роду організацій у посткомуністичних країнах, викликали значну недовіру населення до політичних об'єднань, і в цей час заважають повноцінному використанню партійних інститутів для повернення людей у політичне життя. Боротьба за вибір напрямку суспільного розвитку, пошук суспільних цінностей породжують потужні джерела формування нових політичних партій. Однак партії, групи інтересів, та й держава в цілому є тільки несучою конструкцією політики, що матеріалізує інтереси еліти. Таким чином, для розуміння ж не тільки реального механізму функціонування даних інститутів, але й характеру відправлення індивідами своїх прав і свобод принципово важливим є знання політичної ідеології, психології та культури. Саме вони безпосередньо визначають цілі політичної діяльності людей, суб'єктивний зміст політичного життя.

Література:

1. Лага В. А. Поняття політичної ідеології та її роль у розвитку сучасних політичних систем // Держава і право: Зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: 2004. – Вип. 23. – С. 636-644.
2. Мазуренко Г. М. Теоретичні засади взаємодії виборчої та партійної систем // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – № 39. – С. 134-139.

3. Мазуренко Г. М. Особливості взаємодії виборчої та партійної систем при різних формах державного правління // Політика і час. – 2002. – № 9. – С. 61 – 65.
4. Сартори Дж. Вертикальная демократия (Меньшинства и элиты. Полиархия в ее нормативном определении) // Полис, 1992.
5. Стаценко О. С. Політичні партії в умовах переходу від тоталітаризму до демократії // Політологічний вісник: Зб-к наук. Праць: № 14. – К.: Знання України, 2003. – С. 168-173.
6. Стаценко О. С. Роль политических партий в современном политическом процессе // Государственная власть и политическое участие: материалы международной научной конференции / Редкол.: Ю. А. Бабинов и др. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2003. – С. 141-147.
7. Стаценко О. С. Роль политических партий и партийных систем в законотворчестве современного государства // Осознание культуры – залог обновления общества. Творчество во имя жизни: Сборник докладов. Выпуск 3. – Севастополь: Изд-во Южно-Украинского государственного педагогического университета им. К. Д. Ушинского, Севастопольский У КП, 2002. – С. 70-76.
8. Сытин А. Г. Политическая социология Мориса Дюверже // Социально-политические науки. – 1990. – № 12.
9. Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем // Нова політика. – 1998. – № 5.

Халдай І. В., ОНЮА

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВЛАДИ ЯК СКЛАДОВА ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

В данной статье автор рассматривает тему политической ответственности власти как элемент построения правового государства в Украине. Автор рассматривает различные виды политической ответственности, одним из основных видов выделяет императивный мандат, дающий право избирателям на отзыв избранного кандидата в случае невыполнения предвыборных программ либо же в иных случаях. Политическая ответственность как понятие политического института требует дальнейшего развития, научного изучения, что по мнению автора является необходимым условием для дальнейшей демократизации украинского общества, усиления взаимной ответственности власти и гражданина как необходимого элемента построения правового государства в Украине.